

In Memoriam Prof. Dr. Herman Deleecq

Ik schrijf dit in memoriam met veel treurnis. Zoals velen heb ik met het heengaan van Prof. Dr. H. Deleecq een leermeester en mentor verloren. Hij was een uitzonderlijk man: sociaal bewogen, begenadigd met vele talenten en een onvergetelijk lesgever. Iemand ook met een opmerkelijke belangstelling voor mensen, met veel zin voor humor en zelfrelativering. Hij investeerde in mensen, begeesterde, stimuleerde en maakte school. Hij was veeleisend en, wanneer hij iets helder voor ogen had, onwrikbaar. Ik denk dat de reden waarom hij geen gemakkelijk iemand was, lag in zijn sterk ontwikkeld verantwoordelijkheidsbesef.

De rode draad doorheen het werk van Prof. Dr. H. Deleecq was het zichtbaar en aantoonbaar maken van sociale ongelijkheden. Mét het oog op verandering. Hij was er diep van overtuigd dat er een grote, structurele herverdeling nodig is van arm naar rijk, van sterk naar zwak, van jong naar oud, van gezond naar ziek: "Meer gelijkheid, niet verbaal maar effectief, middels instellingen veranker". Herman Deleecq gaat de geschiedenis in als één van de architecten van onze na-oorlogse welvaartsstaat. Zijn bijdrage was intellectueel en praktisch, middels inspirerende, doordringende en kritische analyses en door politiek engagement, vertrekkende van een christelijk geïnspireerde overtuiging dat de solidaire samenleving moet gearticuleerd worden op het samengaan van solidariteit en verantwoordelijkheid.

Als hefboom voor verandering gebruikte Herman Deleecq in de eerste plaats het wetenschappelijk onderzoek: zakelijk, systematisch en wars van alle vooringenomenheden. Hij was een rigoureuze onderzoeker die zich graag spiegelde aan de positieve wetenschappen: "Onze sociale bewogenheid - schreef hij in zijn afscheidsrede - is geen emotie alleen... Op grond van wetenschappelijk onderzoek... willen wij diensten bewijzen aan de gemeenschap. Zo'n zakelijk gerichte bewogenheid wordt verwacht en aanvaard van een medicus die strijdt tegen kanker. Hetzelfde geldt voor de sociale wetenschapper" (1). Hij streefde voortdurend de grootste intellectuele eerlijkheid na. Hij was een lucide en kritisch waarnemer. Bijvoorbeeld wanneer hij zich reeds in de 60'er jaren begon af te vragen in hoeverre de sociale zekerheid inkomens weet te herverdelen van rijk naar arm. Dit was een bij uitstek tegendraadse probleemstelling, omdat de sociale zekerheid als verzekeringsinstrument geen verticale maar horizontale herverdeling beoogt, niet van hoge inkomens naar lage inkomens maar van diegenen die (nog) niet getroffen zijn

door een 'sociaal risico' naar diegenen die dat wél zijn. Deze onderzoeksofstelling is hem zeker niet altijd in dank afgenomen, ook niet bij de Christelijke Arbeidersbeweging waaruit hij afkomstig was en waarmee hij zich steeds nauw verbonden heeft gevoeld.

Herman Deleeck was de pionier van het grootschalig empirisch sociaal-economisch onderzoek in België. Hij was de eerste om in 1975 door middel van een grootschalige bevraging van 5.000 gezinnen een sociale kaart te maken van de Vlaamse gezinnen. Deze bevraging gebeurde aan de hand van een vragenlijst niet veel groter dan een 'tramkaart' (hij was daar fier op omdat hij geloofde dat lange vragenlijsten gegevens van minder goede kwaliteit opleveren). De omvang, kenmerken en determinanten van de armoede (hij sprak liever van bestaansonzekerheid) werden in beeld gebracht terwijl voor het eerst de sociale doelmatigheid van de sociale zekerheid werd gemeten. Hiermee was een belangrijk instrument gecreëerd dat toelaat de situatie inzake ongelijkheid en bestaansonzekerheid op te volgen en te begrijpen. Sedertdien werden op regelmatige tijdstippen zulke grootschalige sociaal-economische bevragingen herdaan, eerst in het kader van de sociaal-economische panel en - later - van de Panel Study on Belgian Households. Deze opeenvolgende gegevensverzamelingen lieten toe om de vinger aan de pols van de Belgische welvaartsstaat te houden. Ze toonden ondermeer aan dat de welvaartsstaat bleef voortdraaien op een hoog niveau, ondanks de crisis, ondanks soms scherpe kritiek. Nu dit instrumentarium tot maturiteit is gekomen wordt het overgedragen aan het NIS en aan de Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid. Met SILC (Survey on Living Conditions) zullen zij er een jaarlijks officieel monitoringsysteem van maken. Hiermee gaat één van Deleeck's wensdromen in vervulling: hij vond dat het niet de taak is van universitaire onderzoeksgroepen om routinematige gegevensverzamelingen te verrichten.

Herman Deleeck bleef doorheen de jaren onvermoeibaar hameren op de noodzaak om naast de courant gebruikte economische maatstaven (BNP, inflatie e.d.) ook kwantitatieve sociale indicatoren te ontwikkelen voor het beleid. Hij was ervan overtuigd dat dit nodig was om de sociale dimensie duurzaam te verankeren in het beleid. Hij had veel invloed ook in Nederland (getuige hiervan zijn leerstoel in Leiden) en in Europa. Hij was de eerste om vergelijkbare sociale indicatoren te ontwikkelen voor verschillende lidstaten van de EU. Vele jaren later (onder impuls van Frank Vandenbroucke tijdens het Belgische voorzitterschap in 2001) werd beslist om op Europees niveau dergelijke sociale indicatoren te gebruiken om de sociale performanties van de lidstaten in kaart te brengen. Wat Deleeck in de 70'er jaren begonnen was in Vlaanderen en later uitbreidde tot België en andere landen is - ruim 30 jaar later - een politieke verworvenheid geworden in Europa. De sociale indicatoren zullen in de toekomst - zo mogen we toch verhopen - de sokkel worden van een volwaardig Europees sociaal beleid. Een mooiere voortzetting van Deleeck's levenswerk kan men zich moeilijk indenken.

Eén paradox hield hem zijn leven lang in de greep: de vaststelling dat ondanks een erg hoog niveau aan sociale uitgaven (meer dan de helft van de nationale rijkdom wordt gesocialiseerd) een niet onaanzienlijk aantal gezinnen in armoede en bestaansonzekerheid leeft terwijl de sociaal-culturele ongelijkheden voor onderwijs,

ziekte, dood koppig standhouden. Hij had er een verklaring voor: het Matteüseffect. Sommige herverdelingsmechanismen maken dat de voordelen van het sociaal beleid meer toevloeien aan de hogere sociale groepen dan aan de lagere. De beste voorbeelden daarvan zijn het onderwijs, de kinderbijlagen en de pensioenen. Gezinnen uit hogere sociale groepen ontvangen meer kinderbijlagen en meer onderwijs gelden dan die uit lagere groepen omdat zij hun kinderen langer en in grotere getale laten voortstuderen. En omdat hogeropgeleiden langer leven dan lageropgeleiden genieten zij langer van hun (overigens ook hoger) pensioen.

Herman Deleeck hoopte nog een boek te kunnen schrijven ... over het Matteüseffect. Dit kan verrassend klinken, omdat velen in Deleecks' vele geschriften over dit onderwerp niet meer hebben gezien dan 'meer van hetzelfde' of - erger nog - het zoeken naar één of andere vorm van goedkoop succes. Dat is niet zo. Deleeck had een visie. Dat hij in zijn denken steeds weer op het Matteüseffect uitkwam had te maken met oprechte morele verontwaardiging én met het feit dat het Matteüseffect - erg fundamenteel - de vinger legt op een wezenlijke controverser waarop de hele sociale politiek voortdurend balanceert, de keuze tussen selectiviteit en universaliteit.

Onze welvaartsstaat steunt op het beginsel van de universaliteit: sociale grondrechten inzake inkomen, werk, onderwijs, gezondheidszorgen worden middels de overheid gewaarborgd aan iedereen. De collectieve goederen en diensten zijn er voor iedereen, niet alleen voor de (kans-)armen. De sociale politiek ontleent hieraan een grote kracht: ze kan steunen op een brede legitimiteit en ze vaart op de hoge golven van de meest veeleisenden. Een beleid dat voornamelijk gericht is naar de armen heeft deze troeven niet en komt daardoor moeilijker of helemaal niet tot volle ontwikkeling (volgens het gekende adagium 'Programs for the poor, become poor programs'). Internationaal vergelijkend onderzoek bevestigt deze paradox: de universele (en dus dure) welvaartsstaten die niet louter op armoedebestrijding zijn gearticuleerd presteren beter dan de selectieve, op de onderkant gerichte, welvaartsstaten.

Maar de universaliteit heeft als keerzijde dat hogere en sterkere sociale groepen tendentieel meer gebruik maken van de collectieve goederen en diensten dan de zwakkeren, omdat hun taal, cultuur, en levenswijze beter aansluiten bij het aanbod, omdat zij grotere administratieve vaardigheden hebben en daardoor minder gehinderd worden door de complexiteit van de regelgeving. Daarom volstaat het niet "het aanbod universeel te maken wanneer de vraag, in haar uitgangspunt, verschillend blijft. Het is paradoxaal dat de, wegens niet-discriminatie gewilde universaliteit van de sociale voorzieningen, deze in feite eerst en meest ten goede komen aan de middenste en hogere sociale categorieën." Hieruit vloeit de Deleekiaanse remedie: "naast algemeen beleid is derhalve een specifieke aanpak nodig gericht op bepaalde groepen en buurten" (2). We kunnen dit samenvatten als 'selectiviteit binnen de universaliteit'. Ongetwijfeld is het selectieve sociaal beleid dat in België sedert het begin van de 80'er jaren wordt gevoerd mede door dit inzicht geïnspireerd.

Herman Deleeck heeft vele geschriften nagelaten. Het laatste over 'dood en ongelijkheid': "het gaat om de vaststelling dat voor de dood niet iedereen gelijk is, maar dat de sterftecijfers verschillend zijn voor de onderscheiden sociale lagen, dat de ziektegraad sociaal ongelijk is, zo ook het gebruik van gezondheidszorgen en

bijgevolg het aandeel en de uitgaven van de ziekteverzekering, en, tenslotte de duur dat men van zijn/haar pensioen geniet, dus het aandeel opgenomen in de pensioenkas." Hij heeft er in zijn laatste levensdagen ironisch aan toegevoegd: "Dit alles, geachte lezer, geldt macro, een samenleving in haar geheel bekeken; het is dus niet zonder meer door te trekken naar uw individuele positie." Hier was iemand aan het woord met een grote geestelijke kracht.

Hoewel het Matteüseffect de centrale lijn is doorheen Deleecq's werk is zijn wetenschappelijk denken veel omvattender geweest. Hij publiceerde over zo'n uiteenlopende onderwerpen als het Europese sociaal beleid, over de financiering van de sociale zekerheid (reeds van in de vroege 70'er jaren hamerde hij op het feit dat de bestaande financiering teveel de arbeidskost bezwaart), over de splitsing van de sociale zekerheid in België (die hij niet genegen was), over sociale huisvesting, over onderwijs, over het belang van het sociaal overleg, over welzijnsplanning en zo veel meer. Zijn laatste boek 'De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken' wordt ongetwijfeld een klassieker. Omdat het zich nu laat lezen als een testament eindig ik deze *in memoriam* met zijn woorden: "De welvaartsstaat is een maatschappelijk project met duidelijke ethische onderbouw, verwezenlijking van de christelijke en humanistische waardentraditie. Vrijheid samengaand met georganiseerde solidariteit; ... Een eigen en uniek Europees samenlevings- en beschavingsmodel. Tegenover 'de schaduwen van morgen' moeten de intellectuele en geestelijke centra deze ethische grondslagen blijven koesteren; dit is een voorwaarde om de politieke wil op beleidsniveau en de volharding van de werkers op het veld levend te houden en te stutten." (Deleecq, 2001: 18).

B. Cantillon

VOETNOTEN

- (1) Deleecq, H. (1993), *Het sociale zekerheidsonderzoek. Een terugblik naar de toekomst*, Afscheidscollege gehouden door Prof. Dr. H. Deleecq op 29 oktober 1993. Acco: Leuven.
- (2) Deleecq, H. (2003), 'Dood en verdeling. Over sociale ongelijkheid in ziekte, zorg en dood', *Streven*, 70(1), p. 20-32.